

Witold Jarno, Przemysław Waingertner

Gmachy terytorialnych władz wojskowych szczebla okręgowego Wojska Polskiego w Łodzi

Przegląd Nauk Historycznych 14/1, 33-57

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WITOLD JARNO*

PRZEMYSŁAW WAINGERTNER**

UNIWERSYTET ŁÓDZKI

Gmachy terytorialnych władz wojskowych szczebla okręgowego Wojska Polskiego w Łodzi

Łódź, choć nie odgrywa dziś większej roli w strukturze administracyjnej i terytorialnej Wojska Polskiego (WP), ma jednak długą i bogatą historię w tym względzie, gdyż przez 23 lata była siedzibą terytorialnych władz wojskowych szczebla okręgowego: najpierw w latach 1919–1921 miało tu swoją siedzibę dowództwo Okręgu Generalnego Łódź (OGL), później w latach 1921–1939 – dowództwo Okręgu Korpusu IV (OK IV), po zakończeniu zaś II wojny światowej przez niecałe dwa lata – dowództwo Okręgu Wojskowego VI (OW VI). Po jego rozwiązaniu w końcu listopada 1946 r. rola Łodzi w systemie terytorialnych władz wojskowych zaczęła systematycznie maleć, co trwa do chwili obecnej.

Pierwszym organem terytorialnych władz wojskowych szczebla okręgowego w Łodzi po odzyskaniu niepodległości w listopadzie 1918 r. było dowództwo OGL. Początkowo, jeszcze z inicjatywy Rady Regencyjnej, obszar państwa jej podległy został 30 października 1918 r. podzielony na 15 okręgów wojskowych, wśród których znalazł się także VIII OW z siedzibą w Łodzi, którego dowódcą został płk Albin Jasiński. Początkowo wspomniany VIII OW znalazł się w składzie Warszawskiego Inspektoratu Lokalnego, lecz po powstaniu 10 listopada Inspektoratu Lokalnego z siedzibą w Piotrkowie Trybunalskim miał wejść w skład Kieleckiego Inspektoratu Lokalnego. Przyjęte wówczas rozwiązanie bardzo szybko okazało się dysfunkcjonalne i po zaledwie tygodniu uległo kolejnej zmia-

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Polski i świata po 1945 roku.

** Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Polski Najnowszej.

nie¹. Dnia 17 listopada 1918 r. Sztab Generalny Wojska Polskiego (WP) zlikwidował istniejące dotychczas Inspektoraty Lokalne, tworząc w ich miejsce pięć nowych jednostek wojskowego podziału terytorialnego szczebla okręgowego w postaci okręgów generalnych mających swe siedziby w Warszawie, Lublinie, Kielcach, Łodzi i Krakowie. W skład powstałego wówczas OGŁ weszły cztery okręgi: łódzki VIII OW, kaliski IX OW, łowicki X OW i wrocławski XI OW. Powstanie OGŁ miało ogromne znaczenie dla Łodzi, gdyż odtąd aż do wybuchu II wojny światowej miasto to było siedzibą wojskowych władz szczebla okręgowego, co zasadniczo wpłynęło również na rolę tutejszego garnizonu, który stał się odtąd największym garnizonem w całym OGŁ².

W okresie istnienia owego okręgu (tj. w latach 1918–1921) w Łodzi mieściło się nie tylko jego dowództwo, lecz swe garnizony miało tu także kilka jednostek liniowych powstałej w lipcu 1919 r. 10. Dywizji Piechoty (DP): 28. i 31. pułk Strzelców Kaniowskich (pSK), 10. pułk artylerii polowej (pap) oraz do października 1919 r. 10. pułk artylerii ciężkiej (pac). Oprócz nich kwaterowało tu również kilka mniejszych oddziałów, jak np.: 4. Batalion Saperów (przeniesiony niebawem do Sandomierza), 3. Pułk Wojsk Kolejowych, 4. Dywizjon Taborów, 4. Dywizjon Samochodowy, 4. Dywizjon Żandarmerii i 4. Batalion Telegraficzny. W Łodzi mieściło się też szereg organów kierowniczych i wykonawczych szczebla okręgowego i rejonowego kilkunastu służb (np. służby poborowej, remontu, budownictwa, inżynieryjnej, intendentury, łączności, uzbrojenia, służby zdrowia, weterynarii, samochodowej, taborowej, duszpasterskiej, sprawiedliwości oraz żandarmerii)³.

Wraz z utworzeniem OGŁ pojawił się problem z wyznaczeniem budynku, w którym można by ulokować dowództwo owego okręgu,

¹ W. Kozłowski, *Powstanie Okręgu Generalnego Wojska Polskiego w Łodzi w 1918 r.*, [w:] *75-lecie odzyskania niepodległości przez Polskę. Łódź i województwo łódzkie. Materiały z sesji naukowej. Łódź 12 listopada 1993 r.*, red. K. Bądziaż i J. Szymczak, Łódź 1993, s. 107; M. Wrzosek, *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918–1921*, Warszawa 1992, s. 41–42; W. Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, Łódź 2001, s. 19–21; idem, *Powstanie Okręgu Generalnego Wojska Polskiego nr IV w Łodzi i tworzenie jego struktur (od listopada 1918 r. do sierpnia 1919 r.)*, [w:] *O suwerenność państwową i narodową. W 80. rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę. Materiały z sesji naukowej. Łódź – 10 listopada 1998 r.*, red. S. Pytlas i H. Siemiński, Łódź 1999, s. 74–75.

² W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, s. 21.

³ *Ibidem*, s. 39–56, 68–73, 167–211.

Pałac Juliusza Hertza, widok z początku XX w. oraz z 1934 r. – po przebudowie
(fot. ze zbiorów W. Jarno)

co nie było proste z uwagi na fakt, iż musiał on mieć odpowiednią kubaturę oraz niezbędną liczbę pomieszczeń. Ostatecznie w tym celu zaadaptowano jeden z pałaców zbudowanych w Łodzi przez Izraela Poznańskiego przy ówczesnej ul. Spacerowej 4 (przemianowanej niebawem na al. Tadeusza Kościuszki). Pałac ten powstał na działce oznaczonej nr hipotecznym 784 odkupionej w 1891 r. przez Izaaka Poznańskiego od rodziny Hillerów. W roku następnym na niezabudowanej części działki od strony ul. Spacerowej zbudowany został dla Jakuba Hertza (zięcia I. Poznańskiego) trzykondygnacyjny pałac w stylu eklektycznym z oficyną od strony wschodniej, według projektu architekta Juliusza Junga (według innych informacji zaprojektować go miał Hilary Majewski). Budynek założony został na rzucie prostokąta. Charakter pałacowy podkreślał bogaty portal nad bramą przejazdową, umieszczoną z boku w ryzalicie południowym. Front budynku charakteryzowały dwa boczne ryzalitty oraz spacerowa loggia w środkowej części pierwszego piętra. Pałac mający początkowo wyłącznie przeznaczenie mieszkalne był jednak stosunkowo niewielki, gdyż każda z trzech kondygnacji miała po około 420 m². Obecny pałac w niewielkim stopniu przypomina z zewnątrz pierwotną fasadę, gdyż była ona kilkakrotnie przebudowywana. W czasie I wojny światowej zostały w nim ulokowane urzędy niemieckie, co spowodowało zmianę przerna-

czenia z budynku mieszkalnego na budynek biurowo-administracyjny⁴.

W listopadzie 1918 r. pałac został przekazany polskim władzom wojskowym, które ulokowało w nim dowództwo OGŁ. Budynek początkowo odpowiadał jego potrzebom, gdyż w pierwszych miesiącach 1919 r. składało się ono z: dowódcy, sztabu, jedenastu oddziałów, jednego samodzielnego referatu oraz registratury. Latem 1919 r. zreorganizowano strukturę dowództwa OGŁ, które w myśl rozkazu z 4 sierpnia miało się składać z: dowódcy, sztabu (mającego w swym składzie osiem oddziałów), sześciu szefów służb, czterech sztabowych oficerów inspekcyjnych oraz adiutantury. Powyższa struktura dowództwa OGŁ obowiązywała do końca maja 1920 r., kiedy to ponownie ją zreorganizowano i rozbudowano⁵. Większość komórek dowództwa OGŁ mieściła się w gmachu przy al. T. Kościuszki 4, lecz kilka – z braku pomieszczeń – ulokowano w innych budynkach na terenie Łodzi, co zaznaczono poniżej odpowiednią informacją w nawiasie. Sztab dowództwa OGŁ składał się od czerwca 1920 r. z Adiutantury dowództwa oraz ośmiu wydziałów: I – Mobilizacyjno-Organizacyjnego, II – Informacyjnego (ul. Piotrkowskiej 56), IIIA – Wyszkolenia, IIIB – Uniwersytetu Żołnierskiego (ul. Długa 47 – obecnie ul. Folwarczna), IV – Technicznego, VA – Personalnego (zajmującego się sprawami personalnymi oficerów), VB – Personalnego (zajmującego się sprawami personalnymi szeregowych – mieścił się przy ul. Piotrkowskiej 104) oraz VI – Wojskowo-Prawnego (ul. Stanisława Moniuszki 2). Szefowi sztabu dowództwa OGŁ podlegała także bezpośrednio Adiutantura, w skład której wchodziły: Kancelaria Główna, Drukarnia, Komisja Gospodarcza oraz Kompania Sztabowa. W skład dowództwa okręgu wchodziło także pięć samodzielnych działów, na czele których stali szefowie danej służby, podlegający bezpośrednio dowódcy okręgu: Dział Sanitarny (przy ul. Cegielnianej 13 – obecnie ul. Stefana Jaracza), Dział Intendentury, Dział Kontroli Gospodarczej (przy ul. Zachodniej 55), Dział Budowlano-Kwaterunkowy (przy ul. Zachodniej 64) oraz Dział Duszpasterstwa (przy ul. Piotrkowskiej 104). Ponadto w skład dowództwa OGŁ wchodziły: Okręgowy Inspektorat Piechoty (przy ul. Piotrkowskiej 85), Okręgowy Inspekto-

⁴ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Łodzi, karta ewidencyjna zabytku A/286, k. 1 i załącznik nr 1.

⁵ CAW, Oddział V Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych, sygn. I.300.11, teczka 12. Organizacja dowództwa okręgu generalnego z sierpnia 1919 r.

rat Artylerii (przy ul. św. Benedykta – obecnie ul. 6 Sierpnia) i Okręgowy Inspektorat Jazdy (przy ul. S. Moniuszki 2), szef inżynierii OGŁ (urzędował w budynku dowództwa okręgu) oraz urząd sprawujący opiekę nad cmentarzami i grobami wojskowymi (przy ul. Cegielnianej 30)⁶.

Dawny pałac Juliusza Hertza – obecnie siedziba Uniwersytetu Medycznego, widok z 2014 r. (fot. W. Jarno)

W budynku przy al. T. Kościuszki 4 dowództwo OGŁ mieściło się do czasu przejścia WP na organizację pokojową, kiedy to rozformowano wspomniany okręg i utworzono na jego miejsce – 15 listopada 1921 r. – nowy OK IV. Wobec rosnących potrzeb wojska pałac okazał się za mały, gdyż o ile w latach 1918–1921 mieszczące się w nim dowództwo OGŁ miało z uwagi na toczące się działania wojenne ograniczone kompetencje, o tyle wraz z przejściem armii na stopę pokojową i powstaniem dowództw okręgów korpu-

⁶ CAW, Oddział V Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych, sygn. I.300.11, teczka 20. Tymczasowa organizacja dowództwa okręgu generalnego z 31 V 1920 r.; Dziennik Rozkazów dowództwa OK IV. Rozkaz oficcerski nr 48 z 2 VII 1920 r. i Rozkaz wewnętrzny nr 55 z 31 V 1920 r. Szerzej – W. J a r n o, *Okręg Korpusu...*, s. 25–38.

sów o znacznie rozbudowanej strukturze i zwiększonych kompetencjach dotychczasowy budynek dowództwa OGŁ okazał się niewystarczający, co zmusiło władze wojskowe do poszukania nowej siedziby dla dowództwa OK IV. Pałac od końca 1921 r. był użytkowany przez wojsko jeszcze przez kilka lat (mieściło się w nim m.in. kasyno oficerskie), po czym w 1930 r. został zakupiony przez Łódzką Izbę Przemysłowo-Handlową i przebudowany według projektu Mariana Lalewicza (dodano wówczas m.in. czwartą kondygnację zamiast dotychczasowego poddasza). Po II wojnie światowej nieruchomość przeszła na własność Skarbu Państwa, zmieniając wielokrotnie użytkowników. Początkowo mieściło się tam Zjednoczenie Przemysłu Węglowego, potem Zjednoczenie Przemysłu Odzieżowego, w I zaś połowie lat pięćdziesiątych Komitet Łódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Zasadniczy przełom przyniósł dopiero rok 1957, kiedy to użytkownikiem budynku stała się Akademia Medyczna w Łodzi, która ulokowała w dawnym pałacu rektorat uczelni mieszczący się w nim do chwili obecnej (dziś jest to siedziba Rektoratu Uniwersytetu Medycznego)⁷.

Jesienią 1921 r., po przejściu armii na stopę pokojową, garnizon łódzki odgrywał wiodącą rolę w nowo powstałym OK IV, gdyż oprócz dowództwa okręgu stacjonowało tu również dowództwo 10. DP oraz trzy wchodzące w skład owej dywizji pułki: 10. pap (od 1932 r. pułki artylerii polowej nosiły nazwę pułków artylerii lekkiej), 28. i 31. pSK oraz większość 4. pac (bez II dywizjonu). Żaden z pozostałych garnizonów OK IV nie dorównywał wielkością garnizonowi łódzkiemu, w którym w latach 1921–1939 – w zależności od okresu – stacjonowało od pięciu do siedmiu tysięcy żołnierzy, co stanowiło około 1/3 wojska podległego dowództwu OK IV (w roku 1935 zaczęto przenosić 31. pSK z Łodzi do Sieradza, ale procesu tego nie zdążono zakończyć przed wybuchem II wojny światowej)⁸.

Wraz z utworzeniem OK IV pojawiły się problemy z ulokowaniem dowództwa okręgu w bardziej odpowiednim budynku, gdyż wcześniejsza siedziba dowództwa OGŁ przy ul. T. Kościuszki 4 okazała się za mała w stosunku do nowych potrzeb. Ostatecznie, w końcu listopada 1921 r. na nową siedzibę terytorialnych władz wojskowych szczebla okręgowego w Łodzi wybrano narożną kamienicę przy al. T. Kościuszki 67, położoną przy zbiegu z ul. Lu-

⁷ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Łodzi, karta ewidencyjna zabytku A/286, k. 1 i załącznik nr 1.

⁸ Szerzej – W. Jarno, *Okręg Korpusu...*, s. 141–148.

dwika Zamenhofs. Ulokowano w niej niemal wszystkie komórki dowództwa okręgu, gdyż urzędowali tu m.in. dowódca okręgu wraz ze swym zastępcą, Kwatera Główna dowództwa okręgu, sztab składający się z pięciu oddziałów oraz dziesięciu szefostw służb, podległych bezpośrednio dowódcy okręgu (Artylerii i Uzbrojenia, Inżynierii i Saperów, Łączności, Intendentury, Sanitarne, Weterynarii, Poborowe, Remontu, Duszpasterstwa Katolickiego i Duszpasterstwa Prawosławnego). W kolejnych latach struktura dowództwa OK IV ulegała wielu dalszym zmianom, polegającym zasadniczo na powstawaniu nowych komórek lub reorganizacji już istniejących. Po maju 1926 r. dokonano jednak zasadniczej reorganizacji kompetencji dowódców okręgów, którym odebrano uprawnienia dowódcze w stosunku do stacjonujących na podległym im obszarze jednostek wojskowych, same zaś dowództwa okręgowe utraciły kompetencje operacyjne – ich funkcje zostały ograniczone do spraw mobilizacyjnych i administracyjno-gospodarczych⁹.

Grupa podoficerów przed wejściem głównym do budynku dowództwa OK IV przy al. T. Kościuszki 67 w Łodzi – pierwsza połowa lat dwudziestych XX w. (K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon łódzki Wojska Polskiego 1918–1939*, Toruń 2008, s. 599)

⁹ *Ibidem*, s. 117–140.

Budynek dowództwa OK IV przy al. T. Kościuszki 67 stał się miejscem ważnych wydarzeń w dniach zamachu majowego w roku 1926. W samej Łodzi – nękanej przez kryzys i wysokie bezrobocie – nastroje sprzyjały zamachowcom, z Józefem Piłsudskim zaś sympatyzowała znaczna część kadry oficerskiej jednostek stacjonujących w mieście. Z uwagi na swoje położenie, OK IV odegrał wówczas istotną rolę, gdyż graniczył na zachodzie z OK VII i VIII oraz na południu z OK V, które zasadniczo opowiedziały się po stronie legalnego rządu i zgodnie z jego odezwą skierowały transportami kolejowymi w stronę Warszawy oddziały, mające wzmocnić siły rządowe. Dlatego też spiskowcy, przygotowując zamach, rozwinęli na tym terenie ożywioną akcję propagandową, mającą im ułatwić zneutralizowanie zagrożenia, jakie stanowiłby OK IV wykonujący rozkazy legalnych władz państwowych. W południe 12 maja, gen. dyw. Władysław Jung (dowódca OK IV) otrzymał od ministra spraw wojskowych, gen. dyw. Juliusza Tarnawy-Malczewskiego depeşe zakazującą wykonywania jakichkolwiek rozkazów nie pochodzących od legalnych władz. Jednak następnego dnia gen. bryg. Stanisław Nałęcz Małachowski (dowódca 10. DP) podjął decyzję o podporządkowaniu się rozkazom J. Piłsudskiego, za czym opowiedziała się również większość żołnierzy obu stacjonujących w Łodzi pułków piechoty (28. i 31. pSK), w których oficerów chcących dochować wierności legalnym władzom internowano. W rezultacie 13 maja niemal cały garnizon łódzki został opanowany przez zbuntowane oddziały. W tym czasie urzędujący w gmachu dowództwa OK IV przy al. T. Kościuszki 67 dowódca okręgu gen. dyw. W. Jung – powiadomiony o zachodzących w mieście wydarzeniach – wezwał telefonicznie gen. bryg. S. Nałęcza Małachowskiego do przybycia do gmachu dowództwa okręgu. Ten jednak odmówił i powiadomił dowódcę okręgu oraz wojewodę łódzkiego Ludwika Darowskiego o podporządkowaniu się rozkazom marszałka. Kilka godzin później zbuntowane oddziały opanowały gmach dowództwa IV, dowódcę zaś okręgu wraz z częścią oficerów sztabowych internowano. Nocą z 13 na 14 maja zbuntowane władze wojskowe z gen. bryg. S. Nałęczem Małachowskim na czele przeniosły się do budynku dowództwa OK IV, gdzie rozpoczęły dalsze urzędowanie (następnego dnia – z rozkazu gen. bryg. S. Nałęcza Małachowskiego – aresztowano również wojewodę łódzkiego)¹⁰.

¹⁰ CAW, 10. DP, sygn. I.313.10, teczka 9 i 10. Rozkazy dowództwa 10. DP z maja 1926 r.; 28. pSK, sygn. I.320.28, teczka 19. Rozkaz nr 108 z 13 V 1926 r.;

Budynek przy al. T. Kościuszki 67, w którym w latach 1921–1930 mieściło się dowództwo OK IV – widok z 2014 r. (fot. W. Jarno)

Nocą z 14 na 15 maja do gmachu dowództwa OK IV dotarły pierwsze wiadomości o ustąpieniu Stanisława Wojciechowskiego z urzędu Prezydenta RP i opanowaniu stolicy przez siły marszałka, co wywołało wielką radość wśród zbuntowanych oficerów, gdyż w razie porażki J. Piłsudskiego czekałby ich niechybnie sąd polowy i oskarżenie o próbę dokonania wojskowego zamachu stanu. W godzinach porannych do Łodzi dotarła oficjalna już informacja o zrzeczeniu się władzy przez Prezydenta RP S. Wojciechowskiego i przekazaniu jej – zgodnie z Konstytucją marcową – marszałkowi sejmowi Maciejowi Ratajowi, który jako głowa państwa przystąpił do formowania nowego rządu wspólnie z J. Piłsudskim¹¹.

L. M r o c z k a, *Łódź w dniach przewrotu majowego w 1926 r.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1968, seria I, z. 53, s. 107–108; W. J a r n o, *Bunt garnizonu łódzkiego w maju 1926 r.*, „Mars” 2002, t. XII, s. 19–43; A. G a r l i c k i, P. S t a w e c k i, *Przewrót wojskowy w Polsce w 1926 r. Wybór dokumentów*, cz. 1, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1977, R. XXII, nr 2, s. 241–245; „Kurier Łódzki” 1926, nr 131, s. 2.

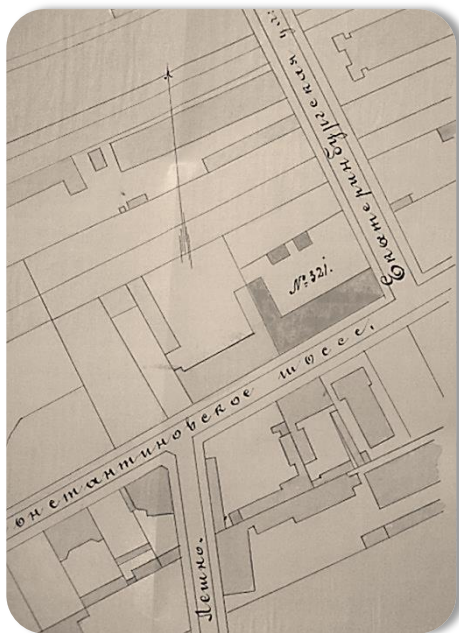
¹¹ Losy głównych bohaterów dramatycznych majowych wydarzeń w Łodzi układały się później rozmaicie. Generał S. Nałęcz Małachowski stał na czele OK IV do 1934 r. We wrześniu 1939 r. kierował obroną Modlina. Zmarł na emigracji w Chile w 1971 r. Aresztowany przez niego w 1926 r. płk F. Arciszewski stał się

Po zamachu majowym dowództwo OK IV zajmowało budynek przy al. T. Kościuszki 67 jeszcze przez cztery kolejne lata. Ponieważ jednak nie był on własnością wojska, postanowiono wybudować nową siedzibę, która pomieściłaby nie tylko samo dowództwo okręgu, ale także część innych instytucji wojskowych rozrzuconych na terenie miasta. Budowa nowej siedziby została ukończona latem 1930 r. (szerzej o niej w dalszej części tekstu) – w wyniku czego we wrześniu tego roku budynek przy al. T. Kościuszki 67 został opuszczony przez dowództwo OK IV, choć kilka jego komórek organizacyjnych pozostało w nim jeszcze przez kilka lat (m.in. archiwum sztabu, skład map, Okręgowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przynależenia Wojskowego oraz trzy szefostwa – Sanitarne, Budownictwa oraz Inżynierii i Saperów). Prawdopodobnie w okresie II wojny światowej budynek powrócił do swego pierwotnego przeznaczenia jako obiektu mieszkalnego i w takim charakterze jest użytkowany do czasów współczesnych. Obecnie kamienicą administruje powstała w 1995 r. Wspólnota Mieszkańcowa, w budynku zaś mieści się także Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej.

Jak wcześniej wspomniano, po 1926 r. dowództwo OK IV zaczęło czynić starania o pozyskanie nowej siedziby. Jednak znalezienie odpowiedniego gmachu nie było łatwe, tym bardziej iż chciano, aby znajdował się on w północno-zachodniej części śródmieścia Łodzi. Ostatecznie postanowiono wybudować nowy gmach odpowiadający w pełni wymaganiom wojska. W tym celu postanowiono wykorzystać zakupioną 12 kwietnia 1920 r. przez władze wojskowe nieruchomość przy ul. 11 Listopada 81/83 (obecnie ul. Legionów), na której w latach dziewięćdziesiątych XIX w. władze carskie zbudowały budynki koszarowe na potrzeby armii rosyjskiej. Umieszczenie nowej siedziby dowództwa OK IV przy ul. 11 Listopada było zapewne spowodowane także dobrą lokalizacją, gdyż tuż obok, przy ul. św. Jerzego znajdowały się koszary 10. pap oraz kościół

w okresie II wojny światowej zaufanym oficerem ówczesnego premiera i Wodza Naczelnego, generała Władysława Sikorskiego. Natomiast wojewoda L. Darowski został po przewrocie majowym przeniesiony przez nowe władze państwowe na stanowisko wojewody krakowskiego (1926–1929), po czym przeniesiony w stan spoczynku. Był on także, do września 1939 r., prezesem zarządu koncernu „Mordziejów-Handtke”, w latach zaś 1931–1936 prezesem Polskiego Czerwonego Krzyża. Po wojnie pracował jako doradca Centrali Materiałów Budowlanych, a następnie dyrektor Delegatury Centrali Żelaza i Stali w Warszawie. W styczniu 1947 r. wstąpił do nowej „koncesjonowanej” przez komunistów, PPS. Zmarł w Warszawie 15 XI 1948 r.

garnizonowy (dawna cerkiew wojskowa), w odległości zaś kilkuset metrów mieściły się koszary 28. i 31. pSK¹².

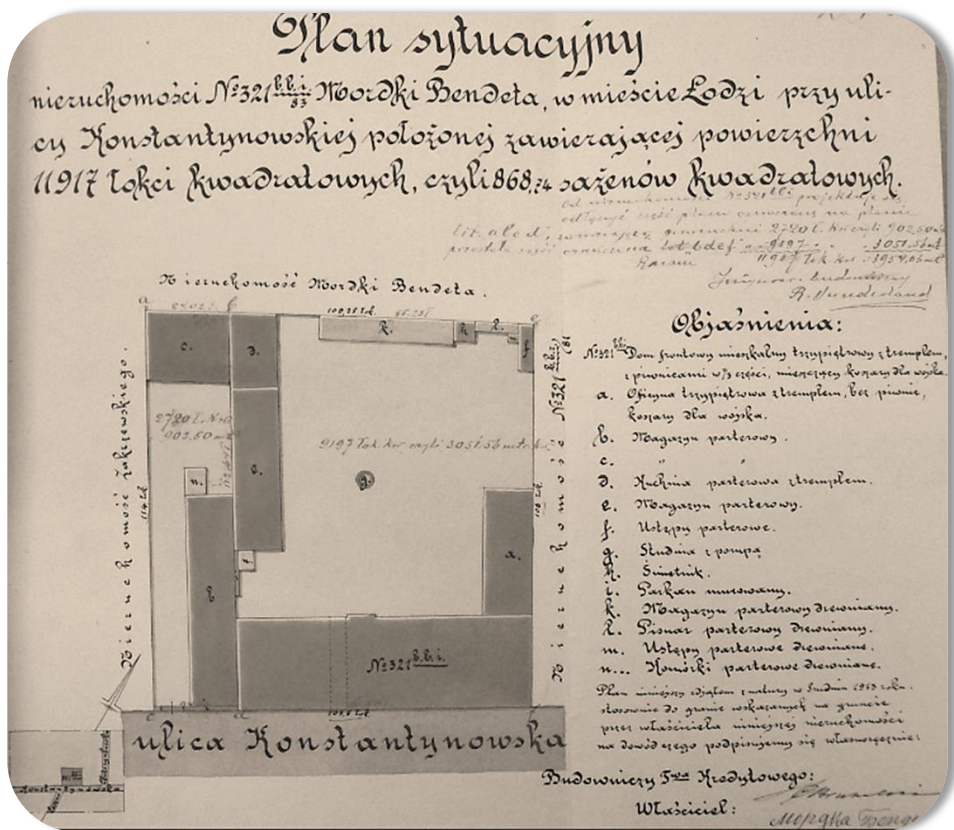

Plan koszar przy ul. Konstantynowskiej 81/83 z 1899 r. (APŁ, Urząd Gubernialny Piotrkowski, Wydział Budowlany, teczka 7865, bez paginacji).

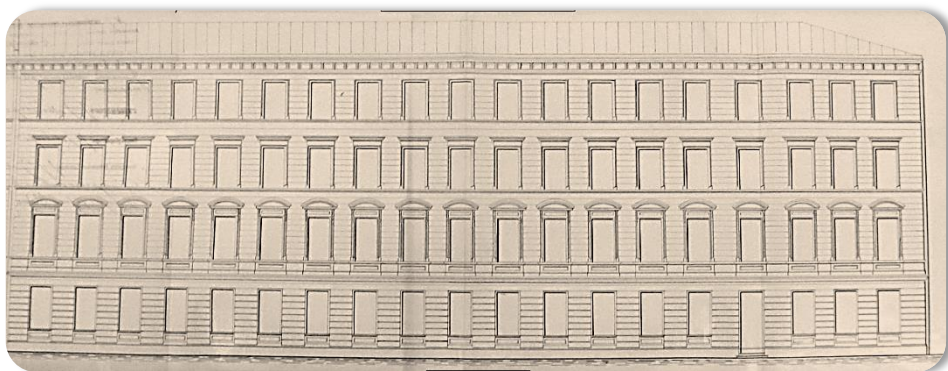
Nieruchomość przy ul. 11 Listopada 83 (o powierzchni 3954 m²) należała przed I wojną światową do Mordki Bendeta. Od strony ulicy stał tam zbudowany w końcu XIX w. murowany trzypiętrowy budynek o charakterze koszarowym, w głębi zaś trzy murowane parterowe magazyny, murowana parterowa kuchnia, murowane ustępy i murowana studnia na środku dziedzińca, jak również kilka budynków drewnianych (kolejny magazyn, ustępy oraz komórki). Nieruchomość ta jeszcze przed wybuchem I wojny światowej była obciążona długiem hipotecznym na rzecz Towarzystwa Kredytowego Miasta Łodzi i w 1916 r. została wystawiona na sprzedaż. Brak danych nie pozwala jednak stwierdzić, czy została wówczas sprzedana, lecz wiadomo, iż w kwietniu 1920 r. została zakupiona przez polskie władze wojskowe¹³.

¹² Sąd Rejonowy dla Łodzi-Śródmieścia, Wydział XVI Ksiąg Wieczystych, KW 68256, k. 10.

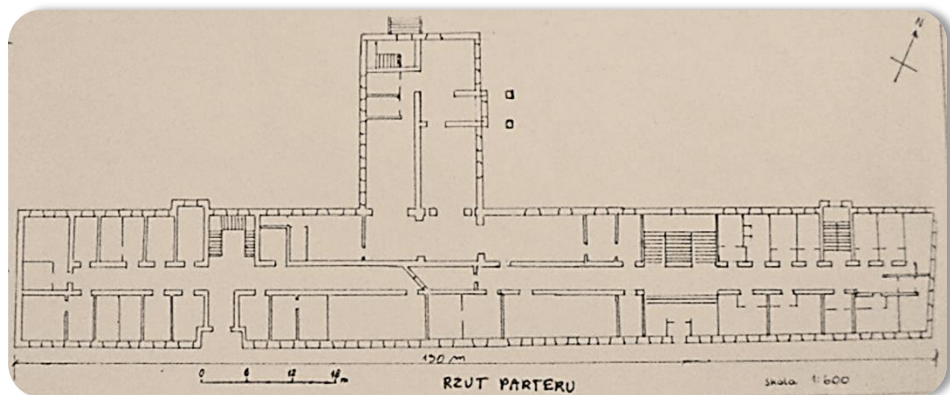
¹³ Archiwum Państwowe w Łodzi [dalej: APŁ], Towarzystwo Kredytowe Miasta Łodzi, teczka 1113, k. 270 i nast.; Sąd Rejonowy dla Łodzi-Śródmieścia, Wydział XVI Ksiąg Wieczystych, KW 68256, k. 10.

Plan nieruchomości przy ul. Konstantynowskiej 83 (obecnie ul. Legionów) sprzed I wojny światowej (APL, Towarzystwo Kredytowe Miasta Łodzi, teczka 1113, k. 270)

Fasada koszar przy ul. Konstantynowskiej 81 z 1899 r. (APL, Urząd Gubernialny Piotrkowski, Wydział Budowlany, teczka 7865, bez paginacji)

Rzut parteru budynków przy ul. Konstytucyjnej 81/83 (obecnie ul. Legionów) – stan po 1945 r. (Rejonowy Zarząd Infrastruktury Bydgoszcz Oddział w Łodzi, teczka podstaw prawnych nr 387, k. 15)

Również na sąsiedniej nieruchomości pod numerem 81 w latach dziewięćdziesiątych XIX w. zbudowane zostały trzypiętrowe murowane koszary carskie na potrzeby I batalionu 37. Jekateryńskiego Pułku Piechoty. W okresie I wojny światowej zabudowania obu nieruchomości były wykorzystywane przez wojsko niemieckie, po odzyskaniu zaś niepodległości przejęło je Wojsko Polskie. Musiały one jednak być w złym stanie technicznym, gdyż po zakończeniu I wojny światowej brak jest informacji o ich użytkowaniu¹⁴. Jesienią 1926 r. władze wojskowe zdecydowały, by nową siedzibę dowództwa OK IV ulokować właśnie przy ul. 11 Listopada 81/83 i w tym celu w 1927 r. rozpoczęto przebudowę znajdujących się tu budynków. Według informacji zachowanych w dokumentacji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Łodzi budynki przy ul. Konstytucyjnej 81/83 zostały zbudowane w 1927 r., lecz z dokumentacji znajdującej się w Archiwum Państwowym w Łodzi wynika, że na obu działkach już w latach dziewięćdziesiątych XIX w. powstały obiekty koszarowe na niemal takim samym planie, co istniejące obecnie. Dlatego też najprawdopodobniej w latach 1927–1930 dokonano gruntownej przebudowy starych budynków, autorem zaś projektu ich przebudowy w stylu modernistycznym był znany polski architekt Józef Płoszko¹⁵. Budynek przy ul. Konstytucyj-

¹⁴ APŁ, Urząd Gubernialny Piotrkowski, Wydział Budowlany, teczka 7865, bez paginacji.

¹⁵ APŁ, Towarzystwo Kredytowe Miasta Łodzi, teczka 1113, k. 270; APŁ, Urząd Gubernialny Piotrkowski, Wydział Budowlany, teczka 7865, bez paginacji;

skiej 83 – zbudowany na rzucie prostokąta – został przebudowany na gmach biurowy, podobnie jak budynek przy ul. Konstantynowskiej 81, który nadal posiadał kształt litery L. Oba budynki miały wspólną ścianę szczytową oraz odrębne klatki schodowe usytuowane centralnie w trakcie podwórzowym. Oba gmachy były podpiwniczone i miały po cztery kondygnacje oraz dwuspadowy dach. Budynek przy ul. 11 Listopada 83 miał w centrum elewacji frontowej portyk wgłębiany z niewielkim tarasem nad prostokątnym wejściem, wspartym na dwóch kolumnach doryckich. Budynek przy ul. 11 Listopada 81 był znacznie większy i otrzymał ciekawszą bryłę w stylu modernizmu mając ozdobny portyk na filarach wgłębiany w płytkim ryzalicie obejmującym dwie pierwsze kondygnacje zarówno od frontu, jak i w elewacji wschodniej, północnej oraz skrzydło prostopadłe do ulicy. Budynki miały charakter biurowy, gdyż usytuowano w nich pomieszczenia prostokątne na wszystkich kondygnacjach po obu stronach wąskiego korytarza, przy czym w gmachu wschodnim występował także obszerny hall z wejściem pomiędzy dwoma parami kolumn. Oba budynki zostały wyposażone w instalacje elektryczną, wodno-kanalizacyjną oraz centralne ogrzewanie, jak również łączność przewodową wewnątrz budynku¹⁶.

Po ukończeniu latem 1930 r. przebudowy obu gmachów rozpoczęto przygotowania do przeniesienia do nich siedziby dowództwa OK IV z al. T. Kościuszki 67. Ostatecznie, dowództwo okręgu rozpoczęło urzędowanie w nowym gmachu przy ul. 11 Listopada 83 w pierwszych dniach września 1930 r., choć – jak wcześniej podano – w starej siedzibie dowództwa okręgu pozostało nadal kilka jego komórek organizacyjnych. W nowym gmachu ulokowano w latach trzydziestych także Wojskowy Sąd Okręgowy oraz Wojskowy Urząd Przystosobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego¹⁷.

J. Olenderek, *Łódzki modernizm i inne nurty przedwojennego budownictwa*, Łódź 2011, s. 30–31. Józef Płoszko (ur. 1867, zm. 1931) – polski architekt. Studiował w Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu i Petersburskim Instytucie Inżynierów Cywilnych. Po ukończeniu studiów pracował w Kijowie, a następnie w Baku. Projektował budynki reprezentujące różne style historyczne: domy mieszkalne, gmachy użyteczności publicznej i budowle sakralne. W 1925 r. przyjechał do Warszawy, a potem wyjechał do Francji. Por. K. Stefański, *Ludzie którzy zbudowali Łódź. Leksykon architektów i budowniczych miasta (do 1939 roku)*, Łódź 2009, s. 142.

¹⁶ Wojewódzki Konserwator Zabytków w Łodzi, karta ewidencyjna zabytku A/110, k. 1 i załącznik nr 1; J. Olenderek, *Łódzki modernizm...*, s. 30–31.

¹⁷ CAW, Dziennik Rozkazów dowództwa OK IV. Rozkaz wewnętrzny sztabu nr 19 z 19 VIII 1930 r.; K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon łódzki Wojska*

Gmach dowództwa OK IV przy ul. 11 Listopada 81/83 (na pierwszym planie budynek pod nr 83, w głębi budynek pod nr 81) – zdjęcie z połowy lat trzydziestych XX w. („Łódź w Ilustracji” 1935, nr 2, s. 3)

Gmach dowództwa OK IV przy ul. 11 Listopada 81 – zdjęcie z połowy lat trzydziestych (J. Oleńderek, *Łódzki modernizm i inne nurty przedwojennego budownictwa*, Łódź 2011, s. 30–31)

Polskiego w Łodzi 1918–1939, Toruń 2008, s. 107; M. Koliński, *Łódź między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918–1939*, Łódź 2007, s. 62.

Nowy gmach dowództwa okręgu stał się jedną z wizytówek Łodzi, będąc jednym z najpiękniejszych budynków w nowoczesnym modernistycznym stylu, jego zaś zdjęcie przedstawione zostało na łamach czasopisma „Łódź w Ilustracji” z 1935 r. Umieszczono pod nim następujący podpis: „Reprezentacyjny gmach D.O.K. IV, przebudowany z dawnych koszar rosyjskich w stylu nowoczesnym”¹⁸.

Dowództwo OK IV mieściło się w nowym gmachu do września 1939 r. Początkowo ulokowano tam także czasowo dowództwo Armii „Łódź” dowodzonej przez gen. dyw. Juliusza Rómmla, które niebawem przeniesiono jednak do obszernego i dobrze umeblowanego pałacu Juliusza Heinzla na terenie parku w Julianowie. Wraz z wybuchem wojny polsko-niemieckiej dowództwo OK IV objął gen. bryg Adam Korytowski, który urzędował w gmachu do 5 września, gdyż wraz z zarządną tego dnia ewakuacją polskich władz z Łodzi – nocą z 5 na 6 września dowództwo OK IV opuściło miasto i wyjechało w kierunku wschodnim. Trzy dni później do Łodzi wkroczyły wojska niemieckie, co zapoczątkowało ponad pięcioletni okres okupacji niemieckiej¹⁹.

W latach II wojny światowej Łódź – po wcieleniu do III Rzeszy – weszła w skład tzw. Kraju Warty i w 1940 r. została przemianowana na Litzmannstadt. Po zajęciu miasta przez Niemców, w dawnym gmachu dowództwa OK IV ulokowane zostały niemieckie instytucje, w jego zaś piwnicach przetrzymywano aresztowanych Polaków. Podczas wkraczania 19 stycznia 1945 r. do Łodzi oddziałów Armii Czerwonej żołnierze niemieccy z poddasza obiektu ostrzeliwali atakujących żołnierzy sowieckich. Na szczęście sam gmach nie ucierpiał wówczas i niebawem ponownie znalazł się w posiadaniu polskiego wojska, powracając do swej funkcji, jako gmachu mieszczącego dowództwo szczebla okręgowego.

Już 1 lutego 1945 r. wydany został rozkaz powołujący do życia sześć okręgów wojskowych: Warszawski, Lubelski, Łódzki, Krakowski, Poznański i Pomorski. Utworzony na jego podstawie Łódzki OW obejmował obszar województw łódzkiego i kieleckiego. Formowanie dowództwa okręgu przebiegało jednak z wieloma problemami natury organizacyjnej, personalnej i aprowizacyjnej, zasadniczą zaś rolę w tym procesie odegrali oficerowie Armii Czerwonej oddelegowani do służby w WP (m.in. płk Paweł Ochremuszko i ppłk

¹⁸ „Łódź w Ilustracji” 1935, nr 2, s. 3.

¹⁹ K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon łódzki...*, s. 447–450, 472–473 i 484–485.

Cyprian Jakunin). Formalnie dowództwo Łódzkiego OW rozpoczęło działalność 29 marca 1945 r. wraz z wydaniem pierwszego rozkazu podpisanego przez ppłk. C. Jakunina, w którym czytamy m.in.: „Z dniem podpisania niniejszego rozkazu przystapiono do formowania Okręgu Wojskowego Łódź z miejscem postoju w Łodzi przy ul. Śródmiejskiej 36”²⁰. Ulica ta nosi obecnie nazwę ul. płk. dr. Stanisława Więckowskiego, budynek zaś pod numerem 36 to pałac Maurycego Poznańskiego, w którym od 1947 r. mieści się Muzeum Sztuki. Pałac miał charakter rezydencjalno-mieszkalny – toteż nadawał się na czasową siedzibę nowo powstającego dowództwa Łódzkiego OW, które rozpoczęło swą działalność 20 kwietnia 1945 r.²¹ Ulokowanie siedziby dowództwa okręgu przy ul. Śródmiejskiej 36 było spowodowane faktem, iż gmach przedwojennego dowództwa OK IV przy ul. 11 Listopada 81/83 – noszącej od 1945 r. nazwę Bohaterów Stalingradu, a w latach 1946–1994 Obrońców Stalingradu – był czasowo zajmowany przez Rosjan. Przeniesienie siedziby dowództwa Łódzkiego OW do dawnego gmachu dowództwa OK IV nastąpiło stosunkowo szybko, gdyż już w dniach 14–16 czerwca 1945 r., tu też mieściło się ono do czasu likwidacji okręgu w listopadzie 1946 r. W okresie tym okręgiem dowodzili wyłącznie oficerowie radzieccy: najpierw jako p.o. ppłk C. Jakunin (29 III – 21 IV 1945 r.), potem płk dypl. Jerzy Radziwanowicz (21 IV – 4 V 1945 r.), a następnie gen. bryg. Bolesław Zarako-Zarakowski (4 V 1945 r. – 30 XI 1946 r.). Choć formalną siedzibą dowództwa Łódzkiego OW był wspomniany gmach przy ul. Bohaterów Stalingradu 81/83, to jednak niektóre komórki organizacyjne ulokowano – podobnie jak w okresie międzywojennym – w kilku budynkach rozrzuconych po Łodzi (np. Wydział Informacji przy ul. Gdańskiej 48, Duszpasterstwo Okręgowe przy ul. Piotrkowskiej 2, natomiast Wojskowy Sąd Okręgowy i Wojskową Prokuraturę Okręgową przy ul. Piotrkowskiej 55)²².

²⁰ CAW, Łódzki OW, sygn. IV.510.6, teczka 8. Rozkaz nr 1 dowództwa okręgu z 29 III 1945 r.

²¹ CAW, Łódzki OW, sygn. IV.510.6, teczka 8. Rozkaz nr 16 dowództwa okręgu z 20 IV 1945 r.

²² CAW, Łódzki OW, sygn. IV.510.6, teczka 8. Rozkaz nr 1 dowództwa okręgu z 29 III 1945 r., teczka 22. Wykaz jednostek Łódzkiego OW z 1 X 1945 r., k. 11 i Wykaz dyslokacyjny Łódzkiego OW z 31 XII 1945 r., k. 108 i teczka 83. Wykaz jednostek Łódzkiego OW z 1 VII 1946 r., k. 8–1; Komenda Miasta Łódź, sygn. 5.52.325. Pismo dowódcy Łódzkiego OW z 16 VI 1945 r.

Dowódcy OGL i OK IV w latach 1918–1939

Adres i lata zajmowania gmachu przez dowództwo okręgu	Dowódcy okręgu
Dowództwo OGL	
al. Tadeusza Kościuszki 4 (lata 1918–1921)	p.o. płk Albin Jasiński 17–27 XI 1918 r. gen. por. Jan Romer (wyznaczony 17 XI 1918 r. – faktycznie stanowiska nie objął) gen. ppor. Aleksander Osiński 27 XI 1918 r. – 13 VIII 1919 r. gen. ppor. Kajetan Olszewski 18 VIII 1919 r. – 14 II 1921 r. gen. ppor. Jan Rządkowski 14 II 1921 r. – 28 I 1922 r.
Dowództwo OK IV	
al. Tadeusza Kościuszki 67 (lata 1921–1930)	gen. ppor. Jan Rządkowski 14 II 1921 r. – 28 I 1922 r. gen. dyw. Stefan Majewski 31 I 1922 r. – 12 VI 1924 r. gen. dyw. Władysław Jung 12 VI 1924 r. – 10 VII 1926 r. (w dniach 13–25 V 1926 r. internowany) p.o. gen. dyw. Ignacy Halka Ledóchowski 10 VII – luty 1927 r. p.o. gen. bryg. Stanisław Nałęcz Małachowski luty – 9 VII 1927 r. gen. bryg. Romuald Dąbrowski 9–15 VII 1927 r. gen. bryg. Stanisław Nałęcz Małachowski 15 VII 1927 r. – 28 VIII 1934 r.
ul. 11 Listopada 81/83 (dawna ul. Konstancyńska)	gen. bryg. Stanisław Nałęcz Małachowski 15 VII 1927 r. – 28 VIII 1934 r. gen. bryg. Władysław Langner 3 IX 1934 r. – 4 II 1938 r. gen. bryg. Wiktor Thommée 18 II 1938 r. – 1 IX 1939 r. gen. bryg. Adam Korytowski wrzesień 1939 r.

Źródło: W. Jarno, *Okręg Korpusu Wojska Polskiego nr IV Łódź 1918–1939*, Łódź 2001, s. 363.

Pogłębiające się w 1946 r. trudności finansowe sił zbrojnych zmusiły władze wojskowe do oszczędności, czego efektem była dyrektywa z 18 września nakazująca rozformować Łódzki OW. Dyrektywa ta dwa dni później ujęta została w ramy rozkazu NDWP nr 232 – w myśl którego rozformowanie Łódzkiego OW nastąpiło formalnie z dniem 30 listopada 1926 r. Po rozformowaniu Łódzkiego OW rola Łodzi w strukturze terytorialnej wojska zaczęła systematycznie spadać, gdyż od tego czasu nie ulokowano już w mieście wojskowych władz terytorialnych szczebla okręgowego, liczebność zaś wojska w regionie łódzkim systematycznie malała²³.

²³ CAW, Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy, sygn. IV.502.1, teczka 14. Dyrektywa nr 3 z 18 IX 1946 r., k. 482 oraz teczka 25. Rozkaz nr 232 z 20 IX 1946 r., k. 97; Sztab Generalny, sygn. IV.501.1/A, teczka 377. Zarządzenie orga-

Budynek dawnego dowództwa Łódzkiego OW przy ul. Legionów 83
(fot. W. Jarno z 2014 r.)

Gmach przy ul. Legionów 81 (obecnie Hotel Reymont) – widok od strony ulicy
(fot. W. Jarno z 2014 r.)

nizacyjne nr 611 z 25 XI 1946 r., k. 31; K. Frontczak, *Sily zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową 1945–1947*, Warszawa 1974, s. 128.

Jeszcze przed rozwiązaniem Łódzkiego OW zaczęto przenosić, jesienią 1946 r., na obszar ziemi łódzkiej 8. DP, której część pododdziałów ulokowano w Łodzi (m.in. dowództwo dywizji, 34. Pułk Piechoty i 28. Kompania Łączności). Dowództwo dywizji przybyło do miasta – z uwagi na udział w Akcji „Wisła” – dopiero latem 1947 r. i ulokowane zostało w dawnym gmachu dowództwa rozwiązanego Łódzkiego OW przy ul. Obrońców Stalingradu 83 (obecnej ul. Legionów)²⁴. W jednym z raportów 8. DP stan budynku w 1947 r. opisano następująco: „Budynek murowany o 4 kondygnacjach, przeznaczony do rozmieszczenia sztabów większych jednostek wojskowych, posiada instalację elektryczną, kanalizacyjną i wodociagową oraz centralne ogrzewanie. Budynek ma 196 pokoi biurowych. [...] Stan budynku dobry, stanowi on własność Wojska Polskiego i jest administrowany przez Rejonową Administrację Koszar Łódź”²⁵. Z uwagi na charakter biurowy owego budynku oraz jego dobry stan techniczny ulokowano w nim w końcu lat 40. nie tylko dowództwo Łódzkiego OW (do listopada 1946 r.) i dowództwo 8. DP (do czerwca 1949 r., po czym przeniesiono je do Koszalina), ale również dowództwo garnizonu, Wojskową Prokuraturę Garnizonową (rozformowana w 2009 r.) i Wojskowy Sąd Garnizonowy (rozformowany w 1996 r.).

Od 1967 r. część pomieszczeń w budynku przy ul. Obrońców Stalingradu 83 zajął Wojskowy Rejonowy Zarząd Kwaterunkowo-Budowlany w Łodzi (powstał w 1965 r. i początkowo mieścił się przy ul. Żeligowskiego 4/6). Wspomniany Zarząd funkcjonował w gmachu przy ul. Obrońców Stalingradu 83 do 31 grudnia 1993 r., kiedy to został rozformowany, całokształt zaś gospodarki nieruchomościami wojskowymi w Łodzi przejął Wojskowy Rejonowy Zarząd Kwaterunkowo-Budowlany w Bydgoszczy (obecnie Grupa Terenowa Rejonowego Zarządu Infrastruktury Wojskowej w Bydgoszczy z siedzibą w Łodzi przy ul. 6 Sierpnia 92). W późniejszym czasie w budynku przy ul. Obrońców Stalingradu 83 (przemianowanej w 1994 r. na ul. Legionów) ulokowano (w 2006 r.) 36. Rejonowe Przedstawicielstwo Wojskowe (wcześniej mieściło się na terenie łódzkiej fabryki „Wifama”), które rozformowano z dniem 31

²⁴ W. Jarno, *8. Drezdeńska Dywizja Piechoty im. Bartosza Głowackiego na ziemi łódzkiej w latach 1946–1949*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2013, R. XII, nr 2, s. 171–191.

²⁵ CAW, 8. DP, sygn. IV.521.8, teczka 159. Opis budynku wojskowego przy ul. 11 Listopada 81/83 z 1946 r.

Zajęcia w Centrum Szkolenia Oficerów Politycznych im. L. Waryńskiego
[ze zbiorów E. Ryszewskiej]

grudnia 2010 r. Z kolei w 1995 r. z ul. 6 Sierpnia 94 do omawianego gmachu przeniesiono 74. Rejonowe Przedstawicielstwo Wojskowe, pozostające w nim do dziś. Mieści się w nim także od swego powstania w 1981 r. do chwili obecnej Zarząd Wojewódzki Związku Żołnierzy Wojska Polskiego. W gmachu tym swą siedzibę miało także czasowo Wojskowe Biuro Emerytalne, przeniesione później na ul. Źródłową 52²⁶.

²⁶ Zbiory Rejonowego Zarządu Infrastruktury w Bydgoszczy Grupa Terenowa w Łodzi – dokumentacja nieuporządkowana.

Z kolei w budynku przy obecnej ul. Legionów 81 w 1945 r. ulokowano część przeniesionej wówczas do Łodzi Centralnej Szkoły Oficerów Polityczno-Wychowawczych (jej komenda mieściła się przy ul. 11 Listopada 63), którą 1 listopada 1946 r. przemianowano na Oficerską Szkołę Polityczno-Wychowawczą, w 1949 r. zaś na Oficerską Szkołę Polityczną. Zajmowała ona część pomieszczeń dawnego gmachu dowództwa Łódzkiego OW do czasu swego rozwiązania w 1956 r. Na jej bazie utworzono z kolei Ośrodek Szkolenia Oficerów Politycznych oraz Wojskowy Ośrodek Szkolenia Ogólnokształcącego nr 1, w którym wojskowi mogli zdobyć maturę (został rozwiązany w 1963 r.). Natomiast Ośrodek Szkolenia Oficerów Politycznych przeformowany został w 1967 r. na Centrum Szkolenia Oficerów Politycznych im. Ludwika Waryńskiego, które istniało do 1989 r. W gmachu znajdowało się wówczas wiele sal wykładowych i pomieszczeń biurowych, umożliwiających prowadzenie równoległe różnorodnych zajęć dydaktycznych.

W międzyczasie w omawianym gmachu ulokowano Hotel Garnizonowy. Jego dzieje sięgały 1 grudnia 1958 r., kiedy to uruchomiono go w budynku przy ul. Gdańskiej 87 – jednak szybko okazał się on za mały w stosunku do potrzeb łódzkiego garnizonu. Co prawda hotel przyjmował tylko osoby wojskowe, ale wraz z rozwojem w Łodzi szkolnictwa wojskowego potrzeby mieszkaniowe wojska szybko wzrastały. Ze względu na brak możliwości adaptacji i zwiększenia liczby miejsc hotelowych w tym obiekcie, na początku lat sześćdziesiątych Hotel Garnizonowy przeniesiono do budynku przy ulicy Żeligowskiego 4/6, lecz i on nie zaspokajał potrzeb tuższego garnizonu. Dlatego też, po przejściu garnizonu pod zarząd Pomorskiego OW, kwatermistrz tego okręgu nakazał w 1966 r. przygotować projekt przystosowania dotychczasowych pomieszczeń biurowych na piętrach budynku przy ul. Obrońców Stalingradu 81 na potrzeby Hotelu Garnizonowego oraz kasyna oficerskiego. Po zakończeniu modernizacji tego obiektu Hotel Garnizonowy decyzją Garnizonowej Administracji Mieszkań, której podlegał, został przeniesiony (w 1972 r.) do gmachu przy ul. Obrońców Stalingradu 81²⁷. Rok wcześniej, decyzją Prezydium Rady Narodowej Miasta Łodzi z 20 stycznia 1971 r. gmachy przy ul. Obrońców Stalingradu

²⁷ Materiały do historii Hotelu Reymont [w zbiorach E. Ryszewskiej, autorki nieopublikowanej pracy podyplomowej *Hotel Reymont. Monografia*, Łódź 2001], brak paginacji.

83/81 zostały wpisane do rejestru zabytków miasta Łodzi²⁸. Od 1986 r. hotel mógł przyjmować na noclegi także osoby cywilne.

Gmach przy ul. Legionów 81 – z lewej widok od strony dziedzińca, z prawej widok na wejście główne od strony ulicy (fot. W. Jarno z 2014 r.)

Decyzją z 6 czerwca 1992 r. szef Garnizonowej Administracji Mieszkań w Łodzi powołał Hotel Garnizonowy „jako gospodarstwo pomocnicze przy Garnizonowej Administracji Mieszkań w Łodzi”, które prowadziło działalność na zasadach obowiązujących wojskowe jednostki budżetowe. W 1995 r. weszła w życie ustawa powołująca Wojskową Agencję Mieszkaniową, w konsekwencji czego – zarządzeniem Dowódcy Pomorskiego Okręgu Wojskowego z dnia 26 stycznia 1996 r. – Hotel Garnizonowy przestał działać jako samodzielna jednostka i wszedł w skład wspomnianej Wojskowej Agencji Mieszkaniowej. Dysponował wówczas 46 pokojami mającymi łącznie 101 miejsc noclegowych, lecz jego wyposażenie było w większości przestarzałe (meble często pamiętały jeszcze lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte). Rok później wyremontowano dawne pomieszczenia kasyna i rozpoczęła działalność restauracja Art Deco, w 1999 r. zaś w związku z remontem w budynku zlikwidowano internat garnizonowy²⁹. Obecnie przy ulicy Legionów 81 mieści się nowoczesnie wyposażony Hotel Reymont, mający 73 pokoje ze 115 miejscami noclegowymi. Hotel dysponuje także klimatyzowaną salą konferen-

²⁸ Decyzja Prezydium Rady Narodowej m. Łodzi, nr rejestru A/110, L. dz. 680/110/71, Łódź 20 I 1971; Postanowienie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Państwowej Służby Ochrony Zabytków, PSOZ OWŁ/VIII-DN/6700/422/93, Łódź 8 XII 1993.

²⁹ Materiały do historii..., s. 4.

cyjną wyposażoną w sprzęt audiowizualny oraz dwiema mniejszymi salami konferencyjnymi. Ponadto na parterze mieści się drink bar i wspomniana wcześniej restauracja Art-Deco, gdzie serwuje się dania kuchni staropolskiej³⁰.

Wykorzystywanie przez wojsko gmachów w Łodzi – w wyniku coraz mniejszej roli odgrywanej przez miasto na mapie rozmieszczenia sił zbrojnych i wojskowej administracji w kraju oraz wyzbywania się w związku z tym nieruchomości przez WP – przechodzi do przeszłości. Coraz trudniej również dotrzeć do dokumentacji dającej wgląd w użytkowanie przez wojsko budynków w Łodzi, czego doświadczyli również autorzy niniejszego tekstu – materiały źródłowe ulegają rozproszeniu, a częściowo zagubieniu i zniszczeniu (zarówno ze względów proceduralnych, jak i w wyniku decyzji porządkowych czy niedopatrzenia). Udokumentowanie wojskowej przeszłości niektórych budynków w Łodzi wydaje się w tej sytuacji nie tylko naturalnym postulatem badawczym, ale zarazem działaniem koniecznym, które podlega presji czasu. Jego upływ staje się bowiem wrogiem rzetelnego i pełnego opracowania zagadnienia wojskowej przeszłości części łódzkich gmachów.

WITOLD JARNO, PRZEMYSŁAW WAINGERTNER

The territorial structure of the military authorities of the Polish army at the district level in Łódź

Łódź, though doesn't play a great role in administrative and territorial structure of today's Polish Army, however, has a long and rich history in this respect. The city was the seat of the military authorities of the district-level territorial both in the Interwar Poland, as well as the People's Republic of Poland. During the second Republic of Poland they were located at Spacerowa Street 4, renamed soon on Tadeusz Kościuszko Street 4 (later at T. Kościuszko Street 67, finally at Konstytucyjna Street 81/83 – now The Legions' Street). The individual cells of the military authorities also were located for example at Piotrkowska Street, Stanisław Moniuszko Street and Zachodnia Street. Invasion of Poland of 1939 and the fall of the Second Republic of Poland marked the liquidation of Poland

³⁰ <http://www.hotel-reymont.dormire.pl/> (dostęp: 12 XII 2014).

and Polish military structures in the city. Their headquarters were taken over by the Germans. Again in the role of the headquarters of the military authorities of the district level, Łódź is revived in 1945. After 1989 the role of Łódź in the territorial structure of the army began to systematically degrade, and military buildings and facilities have passed into the hands of the city, or private.